

חלק ד': מאפיינים וצרכים של הקטינים המטופלים בשירות המבחן לנוער

| פאולה כאהן-סטרבצינסקי¹ | דגנית לוי² |

מבוא

בפרק זה מובאים ממצאי המחקר² אודות הקטינים המטופלים בשירות המבחן לנוער. שירות המבחן לנוער הוא שירות טיפולי-סוציאלי סמכותי הפועל כיחידה ארצית במסגרת האגף לנוער, צעירים ושירותי תקון, במשרד הרווחה והשירותים החברתיים. אוכלוסיית היעד של השירות היא קטינים, בגילאי 12-18, נערים ונערות, שהופנו לשירות על-ידי המשטרה לאחר שנחשדו בביצוע עבירה פלילית וכן קטינים שנמצאו אשמים בביצוע עבירה ומטופלים בשירות על-פי צו בית משפט (עדן, 1994). בכל שנת 2009 טופלו בשירות 20,098 קטינים: רובם נערים (87%) ומיעוטן נערות (13%); (ליבנה, 2010). עבודת שירות המבחן לנוער נעשית באמצעות שלוש יחידות (חובב ועדן, 2008):

1. **יחידת הקלט:** ביחידה זו נקלטים כלל הקטינים החשודים על-ידי המשטרה בביצוע עברה. על קציני המבחן ביחידה זו לערוך חקירה פסיכו-סוציאלית לשם הערכת מצב הקטין וצרכיו, לשם כתיבת חוות דעת למשטרה ולבית המשפט וליווי הקטין בהליך המשפטי המתנהל נגדו ולשם מתן הסבר לקטין ולהוריו על מטרות השירות ודרכי עבודתו.
2. **יחידת המעצרים:** עובדי יחידה זו מטפלים בקטינים שנעצרו בגין העברה שבה הם חשודים. קציני המבחן עורכים חקירה פסיכו-סוציאלית בתקופת

¹ פאולה כאהן-סטרבצינסקי ודגנית לוי הן חוקרות במאירס - גוינט - מכון ברוקדייל

² המחקר נערך ביוזמת האגף למחקר, תכנון והכשרה, בוצע בשיתוף שירות המבחן לנוער, אגף נוער, צעירים ושירותי תקון, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, במהלך 2009-2010, ומומן בסיוע קרן ויומר, בריטניה.

ניתן לעיין בגרסה המלאה של דו"ח המחקר באתר של מאירס-גוינט-מכון ברוקדייל:

www.jdc.org.il/brookdale

ובאתר משרד הרווחה:

http://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/ResearchAndEvaluation/Pages/MehkarVehaaracha_Mechkarim1996_2007.aspx

המעצר כדי להעריך את מצב הקטין וכדי לבחון חלופות למעצר. הם מפקחים על קטינים בחלופות מעצר ומלווים אותם בהליך המעצר והמשפט.

3. **יחידת הטיפול והשיקום (להלן: טו"ש):** ביחידה זו מטפלים בקטינים על-פי "צווי ביניים - השגחות זמניות" על-ידי קצין מבחן ועל-פי "צווי טיפול סופיים" לאחר שהקטין נמצא אשם בביצוע העברה וכאשר השופט סבר שיש מקום להתערבות טיפולית. הקטינים שמופנים ליחידה זו על-פי צו מחויבים לקבל את הטיפול כפי שהורה בית המשפט.

בשני העשורים האחרונים חלו שינויים במספר המופנים לשירות המבחן לנוער ובמאפייניהם, ובהתאם לכך השתנה גם יחסה של המערכת כלפיהם. שינויים נוספים כוללים: עלייה בחומרת ההתנהגות המנוגדת לחוק; שינויים בחקיקה הנוגעת לאוכלוסייה זו (חוק המעצרים וחוק הסנגוריה הציבורית); גידול בכוח האדם במשטרה המטפל בבני נוער ושינויים בדרכי עבודת המשטרה. שינויים אלה לא לוו באיסוף מידע עדכני ומקיף על המאפיינים והצרכים של המטופלים בשירות והמענים שהם מקבלים. לשירות יש מערכת מידע, שדרכה נאספו באופן שיטתי נתונים על אודות המופנים אליו. בנתונים מפורטים סוגי העברה ומאפייניה ומצוינים פרטים אישיים בסיסיים. לא מצוינים מאפיינים אישיים ומשפחתיים נוספים הרלוונטיים לטיפול, כגון הערכת מצבי הסיכון של הקטין ומשפחתו וקשר עם שירותים נוספים. רק בשנת 2009 הוכנסה מערכת דיווח ממוחשבת חדשה ומעודכנת, אשר נותנת מידע נוסף, אך מוגבל גם הוא. לפיכך, עלה הצורך במחקר אודות מאפייניהם וצרכיהם של המופנים לשירות המבחן לנוער בכלל ובפירוט המאפיינים השונים של הקטינים בכל אחת מיחידות השירות - הקלט, המעצרים והטו"ש.

המחקר הוזמן על-ידי משרד הרווחה והשירותים החברתיים - אגף תכנון, מחקר והכשרה והאגף לנוער, צעירים ושירותי תקון - שירות המבחן לנוער. הוא לווה על-ידי ועדת היגוי שהורכבה מנציגי שני האגפים והגוף החוקר. הוועדה הייתה שותפה בבניית השאלון, הוצגו בפניה ממצאי המחקר והיא שימשה פורום לדיון בהם. בנוסף, הוצגו הממצאים בפני פורומים שונים של השירות ומשרד הרווחה והשירותים החברתיים, בהם כנס ארצי של השירות ובפני קציני המבחן המחוזיים של השירות. שירות המבחן לנוער ממשיך ללמוד ולדון בממצאים, במטרה לשפר את דרכי העבודה ולהתאימן טוב יותר לקטינים שבטיפול השירות.

1 תיאור המחקר

מטרת המחקר הייתה לסייע למקבלי ההחלטות בשירות להבין את מאפייני העיקריים של אוכלוסיית היעד ואת צרכיה, לצורך עיצוב מדיניות שמבוססת על ידע, ושבאמצעותה ניתן יהיה לשפר את המענים הניתנים ולפתח את התכניות הנחוצות.

אוכלוסיית המחקר כללה נערים בלבד, בני 12-18, שהיו בטיפול השירות בעת ביצוע המחקר.

המדגם

1. מיחידת הקלט נדגמו קטינים שהופנו בגין פתיחת תיק פלילי ושהחקירה הפסיכו-סוציאלית הנוגעת להם הסתיימה. לא נכלל מי שהתיק נגדו נסגר על-ידי המשטרה או מי שטרם הוזמן לחקירה פסיכו-סוציאלית.

2. מיחידת המעצרים נכללו קטינים שהוגשה בעבורם בקשה לתסקיר מעצר או קטינים בפיקוח מעצר, קרי קטינים ששוחררו בתנאים מגבילים לחלופת מעצר ונמצאים בצו של פיקוח קצין מבחן כחלק מהתנאים המגבילים.

3. מיחידת הטו"ש נדגמו קטינים בטיפול השירות לפי צו בית המשפט.

איסוף המידע. הנתונים נאספו באמצעות שאלון אודות קטינים שהופנו לשירות, עליו השיבו קציני המבחן המטפלים בהם. השאלונים היו למילוי עצמי, מקוונים - באמצעות תוכנת סקר אינטרנט. המידע נאסף בחודשים אוגוסט-דצמבר 2009 לגבי מדגם ארצי מייצג של 450 קטינים. נדגמו אקראית 150 קטינים מכל אחת מהיחידות של השירות בנפרד. סך-הכול התקבל מידע על 430 קטינים, שהם 96% מהמדגם.

ניתוח המידע. בניתוח המידע שוקללו הנתונים לפי אחוז הקטינים בכל אחת מהיחידות מסך כל אוכלוסיית המחקר. נערכו ניתוחים לפי יחידה, גיל, מגזר ומוצא (יוצאי בריה"מ לשעבר לעומת ותיקים). נוסף לאיסוף המידע הכמותי, נערכו חמישה ראיונות פנים-אל-פנים עם קטינים המטופלים בשירות, זאת כדי "לשמוע את קולם" של הקטינים ולהביא את תפיסותיהם לגבי הטיפול בהם, צרכיהם ורצונותיהם.

2 עיקרי הממצאים

א. מאפייני הקטינים

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הקטינים

- 40% הם בני 12-15 ו-60% בני 16-18. ביחידת הקלט יש יותר קטינים צעירים (בני 12-15) - 46%, ואילו ביחידות המעצרים והטו"ש יותר קטינים בוגרים (בני 16-18) - מעל 70%.
- 81% מהקטינים נולדו בארץ. מקרב ילידי חו"ל - 11% נולדו בבריה"מ לשעבר, 4% באתיופיה והיתר ממגוון מדינות אחרות.
- 81% הם יהודים והיתר - מהמגזר הערבי (כמעט כולם מוסלמים).
- כשני שלישים מנהלים אורח חיים שאינו דתי, למעלה מרבע מסורתיים ואחוזים בודדים דתיים או דתיים מאוד.

העיסוק העיקרי של הקטינים

מעל לשלושה רבעים מהקטינים לומדים: 67% רק לומדים ו-11% לומדים ועובדים. היתר - 9% -עובדים ולא לומדים ו-13% - מנותקים ממערכות הלימודים והעבודה - לא לומדים ולא עובדים. נמצאו הבדלים בין הקטינים: מרבית בני 12-15 (83%) רק לומדים, לעומת כמחצית (56%) מבני 16-18; מעל לשני שלישים (69%) מהיהודים רק לומדים, לעומת כמחצית (55%) מהערבים.

לימודים

- פחות ממחצית (43%) מהקטינים לומדים בבתי ספר עיוניים, כחמישית (22%) לומדים בבתי ספר טכנולוגיים או מקצועיים וכשליש (35%) במגוון מסגרות חלופיות (כגון תכנית היל"ה או במרכז גמילה).
- **לפי יחידה**, כמחצית מהלומדים מיחידת הקלט לומדים בבית ספר עיוני, לעומת כשליש מהקטינים ביחידות המעצרים ובטו"ש. שיעורים גבוהים יחסית (כמחצית) מהקטינים הלומדים מיחידות המעצרים והטו"ש, לומדים במסגרות חלופיות.
- **לפי מגזר**, בבתי ספר טכנולוגיים לומדים 43% מהערבים, לעומת 18% מהיהודים; במסגרות חלופיות - 12% בלבד מהערבים, לעומת 39% מהיהודים.
- כשני שלישים מהלומדים עומדים לרוב בדרישות בית הספר. יתר הלומדים - עומדים לפעמים בדרישות או שאינם עומדים בהן.

- הלומדים נעדרו בממוצע 1.1 חודשים מבית הספר במהלך שנת הלימודים, ולא בגלל מחלה או חופש.

הקטינים שאינם לומדים

הנושרים סיימו בממוצע 9.0 שנות לימוד. הסיבות העיקריות לנשירה הן בעיות התנהגות, נוכחות ומשמעת והישגים לימודיים נמוכים. חלק ניכר מהנושרים (41%) מחפשים כיום מסגרת לימודים אחרת. שמונה-עשר אחוזים מהקטינים מיחידת הקלט הם נושרים, לעומת כשליש מהקטינים בשתי היחידות האחרות. כמחצית מהנושרים מיחידת הקלט מחפשים כיום מסגרת לימודים, לעומת כשליש מהקטינים מיחידת הטו"ש וכרבע מהקטינים מיחידת המעצרים.

מצבים מגבירי סיכון ומצבי סיכון של הקטינים

מובן שכל המטופלים בשירות מצויים במצב מגביר סיכון או במצב סיכון כלשהו. קציני המבחן התבקשו לדווח גם על מצבים מגבירי סיכון או על מצבי סיכון של הקטינים שבטיפולם. מדיווחם עולה כי לקטינים מיחידות המעצרים והטו"ש יש יותר מצבים מגבירי סיכון ומצבי סיכון, לעומת קטינים מיחידת הקלט. מצב מגביר סיכון בולט הוא לקות למידה או הפרעת קשב וריכוז (קציני המבחן דיווחו כך בנוגע ל-58% מהקטינים). מצבי הסיכון השכיחים הם קשר עם חברים עוברי חוק (41%), מצב רגשי קשה (35%) ושוטטות (27%).

הקשר של הקטינים עם שירותים שונים עד ההפניה לשירות המבחן לנוער

חשוב לבחון נושא זה, כי אפשר ללמוד ממנו האם ספקי שירותים שונים הכירו את הקטין והאם ניתנה להם הזדמנות לטפל בו ולמנוע הידרדרות במצבו, או שמא ההיכרות הראשונה של גורם מטפל עם הקטין נעשתה במסגרת שירות המבחן לנוער.

- **קשר עם שירות כלשהו.** מעל לשלושה רבעים מהקטינים היו בקשר עם שירות כלשהו לבני נוער, ומתוכם כרבע היו בקשר עם שלושה שירותים או עם יותר. השירות הנפוץ ביותר הוא גורם מצוות בית הספר, ובכלל זה היועצת או הפסיכולוגית (51% מהקטינים).

- לפי מגזר: הרוב הגדול (85%) של הקטינים מהמגזר היהודי היו בקשר עם שירות כלשהו, לעומת פחות ממחצית (46%) מהמגזר הערבי. קשר עם שלושה שירותים או עם יותר - 30% לעומת 15% בהתאמה.

- **קשר עם שירות לבני נוער בסיכון.** מעל למחצית מהקטינים (54%) היו בקשר עם שירות כלשהו לבני נוער בסיכון, דוגמת היחידה לקידום נוער או שירות ביקור סדיר (של משרד החינוך). השירות הנפוץ ביותר שאתו היו הקטינים בקשר היא עובדת סוציאלית מהמחלקה לשירותים חברתיים (38% מהקטינים).

- לפי מגזר: נמצא ששיעור יותר מכפול מהקטינים מהמגזר היהודי, לעומת המגזר הערבי, היו בקשר עם שירות כלשהו לבני נוער בסיכון: 60% ו-27% בהתאמה.

באופן כללי נמצא שמאפייני התפקוד של הקטינים מיחידת הקלט, של הקטינים בני 12-15 ושל הקטינים מהמגזר היהודי הם נורמטיביים יותר ושהמצבים מגבירי הסיכון בקרבם מתונים יותר לעומת אלו בקרב הקטינים מיחידות המעצרים וטו"ש, הקטינים בני 16-18 והקטינים מהמגזר הערבי.

ב. הסביבה המשפחתית של הקטינים

ככלל, המשפחה היא גורם חשוב לקידום רווחתם הנפשית והפיזית של בני נוער ולשימורה; לא כל שכן, כאשר מדובר בהתנהגות מנוגדת לחוק. כמו כן, יחס ההורים למצבו של הקטין, גישתם כלפיו והטיפול בו עשויים להיות משמעותיים מאוד בשיקום.

מאפייני משפחות הקטינים

- שיעור גבוה מאוד מהקטינים - 38% - חיים במשפחות חד-הוריות, לעומת 8.7% מכלל בני 0-18 בארץ (ציונית ואחרים, 2008).
- גם שיעור הקטינים החיים במשפחות גדולות של מעל 4 ילדים במשפחה הוא גבוה - 59%, לעומת 34% מקרב כלל הילדים בארץ (ציונית ואחרים, 2008).
- כ-60% מהאימהות של הקטינים נולדו בארץ, כחמישית בבריה"מ לשעבר, כעשירית באתיופיה והיתר במגוון מדינות נוספות.
- השכלתן של האימהות נמוכה: 42% בעלות השכלה של עד 11 שנות לימוד ו-39% בעלות השכלה של 12 שנות לימוד.
- בקרב כרבע ממשפחות הקטינים אין אף לא מפרנס אחד. אין זה מפתיע שבנוגע לכחמישית מהקטינים העריכו קציני המבחן כי המשפחה מתקשה לספק צורכי קיום בסיסיים וכי בנוגע ל-44% יכולה המשפחה לספק צורכי קיום בסיסיים בלבד.
- כ-60% מהקטינים חוו במסגרת משפחתם אירוע או מצב שעלול לערער את יציבותה ותפקודה התקין של המשפחה במהלך שלוש השנים האחרונות, כגון גירושין, אבטלה ממושכת של אחד ההורים, מחלה קשה, מעצר או מאסר של אחד ההורים.
- מעל רבע מהקטינים חיים במשפחה שבה אחד מההורים או מהאחאים מעורב בהתנהגות מנוגדת לחוק וכשישית מהקטינים חיים במשפחה שבה אחד מבני המשפחה הקרובה מכור לסמים או לאלכוהול.

- 54% ממשפחות הקטינים מוכרות לשירותי הרווחה בקהילה. זהו שיעור זהה לאחוז הקטינים שהיו בקשר עם אחד מהשירותים לבני נוער בסיכון.

היחסים בין הקטינים למשפחותיהם ותפיסת המשפחה את מצב הקטין

- בנוגע ליותר ממחצית מהקטינים דווח על מתח רב בינם לבין הוריהם ועל מריבות רבות ביניהם ו/או על דחייה ואף על נתק בינם לבין אחד מההורים או בין שני ההורים גם יחד לילד. עוד נמצא ש-58% מהמשפחות מגוננות על הקטין, משליכות את האחריות על הקורבן או על גורם אחר או מכחישות שילדם ביצע את העברה.
- לצד נתונים מדאיגים אלה, בנוגע ל-77% מהקטינים דווח כי הוריהם מביעים ציפיות חיוביות לגביהם וגם תומכים בהם. בנוגע ליותר ממחצית מהקטינים דיווחו קציני המבחן על גישה חיובית של ההורים להתמודדות עם העברה שבה חשוד ילדם: הם מסייעים לו לקבל אחריות, מבינים את חומרת העברה ומעמתים אותו עם משמעותה וחומרתה (דווח על לפחות אחת מהתגובות הנ"ל). כמו כן, קציני המבחן דיווחו בנוגע ל-64% מהקטינים כי המשפחה מעורבת מאוד בתכנון וביישום השיקום של הקטין.
- חשוב לשים לב שהגישות של ההורים כלפי ההתנהגות המנוגדת לחוק בה ילדם חשוד שתוארו לעיל אינן סותרות זו את זו, שכן ייתכנו מקרים שבהם ההורים מבינים את חומרת ההתנהגות המנוגדת לחוק ועם זאת מגוננים על ילדם. נוסף לכך, תיתכן גם שונות בין הוריו של הקטין.

ג. הקשיים והאירועים שהובילו את הקטינים לביצוע התנהגות מנוגדת לחוק

- חסמים אמוציונליים כוללים קשיים רגשיים, קושי לשלוט בכעסים ודחפים, חוסר מודעות של הקטין למצבו ולצרכיו וכד'. קציני המבחן העריכו בנוגע ל-90% מהקטינים כי קשיים בתחום זה הובילו אותם לביצוע התנהגות מנוגדת לחוק.
- הקשיים הבולטים במשפחה הם בקשר עם ההורים או עם בני משפחה אחרים, אירוע טראומתי במשפחה וקשיים כלכליים. קשיים ואירועים אלה צוינו לגבי 61% מהקטינים.
- הקשיים בתפקוד במסגרת הם בעיקר קשיים לימודיים והפרעת קשב וריכוז. קשיים אלה צוינו בנוגע ל-62% מהקטינים.
- קשיים בתחום של גבולות וסמכות כוללים העדר גבולות וסמכות והעדר מסגרת תומכת או מסגרת טיפולית. אלה צוינו בנוגע ל-59% מהקטינים.

- התנהגות שאינה נורמטיבית כוללת חיבור של הקטין עם קטינים עוברי חוק, שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים ועמדות וערכים אנטי-סוציאליים. קבוצת קשיים זו הוערכה בנוגע למחצית מהקטינים בערך.

ד. מאפייני ההתנהגות המנוגדת לחוק של הקטינים

- לכשליש מהקטינים תיק פלילי² אחד, לכרבע - 2 תיקים, לעשירית - 3 תיקים ולכשליש נוספים - 4 תיקים פליליים או יותר. מתוך מידע הנמצא בשירות המבחן לנוער חשוב לשים לב כי ב-11,167 תיקים מתוך 24,300 התיקים הפליליים שנפתחו לקטינים בשירות המבחן לנוער בשנת 2008, לא הוגש כתב אישום (ב-46% מהתיקים). בחלקם קציני המבחן המליצו על סגירת התיק לאחר חקירה פסיכו-סוציאלית ביחידת הקלט, בחלקם הקטין עבר את גיל 18 וחלקם התיישנו או נסגרו מחוסר עניין לציבור.
- הקטינים מיחידת המעצרים נעצרו במוצע 2.2 פעמים (כולל המעצר הנוכחי). לעומת זאת, ממוצע המעצרים של הקטינים ביחידת הקלט הוא 0.24 פעמים, ושל הקטינים ביחידת הטו"ש - 0.88 פעמים.
- קבוצות העברה הבולטות הן: אלימות - שבה יש ל-60% מהקטינים לפחות סעיף פלילי אחד ועברות רכוש - ל-50% מהקטינים.
- **לפי יחידה:** ניכר כי מאפייני ההתנהגות המנוגדת לחוק של הקטינים מיחידת הקלט קלים מאלה של הקטינים מיחידות המעצרים והטו"ש. לדוגמה, ל-28% מהקטינים מיחידת הקלט 4 תיקים פליליים או יותר, לעומת 43% מהקטינים מיחידת המעצרים ו-67% מהקטינים מיחידת הטו"ש.
- **לפי גיל:** כצפוי, מאפייני ההתנהגות המנוגדת לחוק של בני 16-18 חמורים מאלה של בני 12-15. למשל, 41% מהבוגרים נעצרו פעם אחת לפחות, לעומת 28% מהצעירים יותר.
- **לפי מוצא:** גם ליוצאי בריה"מ לשעבר מאפיינים מדאיגים מאלה של הוותיקים: ל-57% מהראשונים 4 תיקים פליליים לפחות, לעומת 31% מהוותיקים.
- **לפי מגזר:** ההבדל היחיד שנמצא הוא בנוגע למעצרים - 40% מהערבים נעצרו פעם אחת לפחות, לעומת 25% מהיהודים.

² כלל התיקים הפליליים כיום ובעבר: כולל תיקים פליליים פתוחים, תיקים פליליים שנסגרו, תיקים פליליים שבהם הקטין נמצא אשם ותיקים פליליים במצב "אחר".

ה. מדד מסכם של התנהגויות ותופעות שליליות

הקטינים המטופלים בשירות מאופיינים במצבים מגבירי סיכון או במצבי סיכון מסוגים שונים. מתוך רצון להתמקד בקטינים הנמצאים בסיכון מוגבר נבנה מדד מסכם של שבעה תחומי סיכון מוגבר. המדד כלל את המצבים מגבירי הסיכון הבאים: העדר מפרנסים במשפחה ושלושה אירועים במשפחה לפחות (כגון גירושין או פרידה של ההורים, מוות של אחד האחים ואבטלה של אחד ההורים או שניהם). נוסף לכך, כלל המדד את מצבי הסיכון האלה: הקטין אינו לומד ואינו עובד, הקטין טופל על רקע פסיכיאטרי או ניסה להתאבד, הקטין משתמש בסמים, הקטין מגלה תוקפנות פיזית כלפי הוריו והקטין נעצר פעמיים או יותר.

ארבעים וארבעה אחוזים מהקטינים אינם מאופיינים באף לא תחום סיכון מוגבר אחד; 29% מאופיינים בתחום סיכון מוגבר אחד; 13% בשני תחומים; ו-14% בשלושה תחומי סיכון מוגבר או יותר. תחומי סיכון מוגבר נפוצים יותר בקרב קטינים מיחידות המעצרים והטו"ש ובקרב קטינים החיים במשפחות חד-הוריות. הרוב הגדול של הקטינים המאופיינים בתחומי סיכון מוגבר רבים (שלושה או יותר) היו בקשר עם שירות כלשהו לבני נוער בסיכון לפני ההפניה לשירות המבחן לנוער ומשפחתם מוכרת לשירותי הרווחה בקהילה.

ו. הטיפול בקטינים

בחלק זה ייסקרו מאפייני הטיפול בקטינים הניתן בשירות. מידע זה חשוב כבסיס להמשך פיתוח השירות, כדי להיטיב את הטיפול בקטינים ולקדם את שיקומם.

מוקדי העבודה במסגרת השירות

ניתן להצביע על שלושה מוקדי עבודה:

1. התייחסות להתנהגות המנוגדת לחוק, כולל עיבוד העברה עם הקטין, הפסקת ההתנהגות המנוגדת לחוק והכרה בנזק שנגרם ומתן אפשרות לתקנו. נושא זה נמצא במוקד העבודה עם 70% מהקטינים.
2. התייחסות לתפקודו של הקטין בחייו ובמסגרת לימודים או עבודה, ובכלל זה שיפור התפקוד, מעקב אחר התפקוד במסגרת, הצבת גבולות ומעקב אחר תפקוד בסדר יום והפניה למסגרת טיפול מתאימה. קציני המבחן מציינים היבט זה בעבודה עם 72% מהקטינים.
3. התייחסות לקטין בסביבתו החברתית כוללת עבודה רגשית על יחסי הקטין עם הוריו ועם חבריו, עבודה עם הורי הקטין ומתן טיפול לקטין בקבוצה. על כך עובדים עם 39% מהקטינים.

נמצאו הבדלים **לפי יחידה**: שלושת מוקדי העבודה המצוינים לעיל שכיחים יותר בקרב הקטינים מיחידות המעצרים והטו"ש, לעומת הקטינים מיחידת הקלט. ממצא זה תואם את מאפייני היחידות השונות: יחידת הקלט מתמקדת באבחון מצב הקטינים ופחות בטיפול.

הטיפול הפרטני והשתתפות הקטינים בתכניות מטעם השירות

- מרבית הקטינים נפגשים עם קציני המבחן בפגישות אישיות לצורך הערכת מצבם ולצורך בחינת הטיפול בהם.
- נוסף לכך, מופעלות תכניות וקבוצות מטעם השירות: גישור, ק.ד.מ. (קבוצת דיון משפחתית) לנוער עובר חוק, ק.ד.מ. מעצרים, ק.ד.מ. לבניית תכנית טיפול, סדנת חוק ומשפט, סיכויים, דרך המלך - תעסוקה וחונכות, וקבוצות לפוגעים מינית, למופני אלימות ושליטה בכעסים, לנוהגים ברכב ללא רישיון, למשתמשים בסמים, לעצורים ולהורים.
- כשישית מהקטינים משתתפים כיום בתכנית או בקבוצה כלשהי מטעם השירות.
- חלק ניכר (44%) השתתפו אי פעם (כולל כיום) באחת מהתכניות ומהקבוצות.
- התכניות והקבוצות הבולטות, שעל פי דברי קציני המבחן, יש קטינים שזקוקים להן אבל לא השתתפו בהן, הן קבוצה לבני נוער עצורים וקבוצות לבני נוער אלימים ולשליטה בכעסים.
- בנוגע לקטינים שזקוקים לאחת התכניות ולא משתתפים בה, קציני המבחן ציינו את הסיבות העיקריות הבאות: התנגדות מצד הקטין ו/או הוריו, מחסור בתכנית וחוסר התאמה בין מועד התחלת התכנית לצורכי הקטין וצורך בהתאמה תרבותית.

הקשר של קציני המבחן עם משפחות הקטינים

לרוב, תפקודו של הקטין מושפע מיחסיו עם משפחתו. כמו כן, לתמיכתה ולעזרתה של המשפחה עשויה להיות השפעה רבה על הצלחת שיקומו של הקטין וחזרתו לתפקוד נורמטיבי. לאור זאת, התבקשו קציני המבחן לדווח האם הם נמצאים בקשר עם הורי הקטין לצורך קבלת מידע מהם, בחינת מערכת היחסים שלהם עם ילדם ורתימתם לתהליך הטיפול. בנוגע לרוב הקטינים דיווחו קציני המבחן שהם בקשר כלשהו עם ההורים: 55% בקשר לפי הצורך ו-33% בקשר שוטף. נוסף לכך, בעת החקירה הפסיכו-סוציאלית הנערכת ביחידת הקלט, נפגשו קציני המבחן פעם אחת לפחות עם ההורים, לצורך איסוף מידע.

הקשר של קציני המבחן עם גורמים ושירותים שונים

קציני המבחן מקיימים קשר עם גורמי טיפול שונים הרלוונטיים לטיפול בקטין, לרוב על-פי הצורך ובמיעוט מהמקרים - באופן שוטף. הגורמים הנפוצים ביותר שעמם נמצאים קציני המבחן בקשר הם צוות בית הספר ובכלל זה היועצת או הפסיכולוגית (בנוגע ל-61% מהקטינים) ועובדת סוציאלית מהמחלקה לשירותים חברתיים ביישוב (49%).

הטיפול בקטינים על-פי צו

ביחידת הטו"ש מטפלים בקטינים על-פי צו בית משפט.

- כשני שלישים מהקטינים הופנו ליחידת הטו"ש מיחידת הקלט וכשליש - מיחידת המעצרים.
- הצווים הנפוצים ביותר שלפיהם נעשה הטיפול ביחידת הטו"ש הם צו מבחן (40% מטופלים לפי צו זה) וצו ביניים השגחה זמנית (31% מהקטינים).

חוזקות אישיות וסוגי תמיכה שיכולים לסייע בשיקום הקטין

התייחסות לתחומי החוזק של הקטינים ולסוגי התמיכה שלהם הם זוכים חשובה כי היא מצביעה על התחומים ועל הגורמים שכדאי לטפח ושיש להביא בחשבון בעת תכנון הטיפול בקטין.

- החוזקה העיקרית שקציני המבחן ציינו שעשויה לסייע בשיקום הקטין היא תפקוד ו/או התמדה במסגרת לימודים או עבודה: בנוגע ל-70% מהקטינים דווח על אחת משתי חוזקות אלה לפחות.
- חוזקות נוספות שצוינו: רצון לשינוי (בנוגע ל-60% מהקטינים), העדר עבר פלילי (42%) והבעת חרטה (43%).
- סוגי התמיכה העיקריים שיכולים לסייע בשיקום הקטין הם תמיכת המשפחה (אשר צוינה בנוגע ל-70% מהקטינים) ותמיכה של גורמי טיפול (62% מהקטינים).

הקשיים בטיפול בקטינים

בדיקת הקשיים בטיפול בקטינים יכולה לתרום לאיתור צורכי הכשרה והדרכה לעובדים ולחיפוש אחר מענים נוספים. קציני המבחן התבקשו לסמן עד שלושה קשיים עיקריים אתם הם מתמודדים בטיפול בקטין.

- הקשיים הבולטים שצוינו הם: אי קבלת אחריות על-ידי הקטין לעברה שביצע (52% מהקטינים), קושי בהשגת שיתוף פעולה לטיפול מצד הקטינים (40%) ותפיסת הקטין את עצמו כקורבן (20%).
- בנוגע לכשליש מהקטינים צוין הקושי להשיג שיתוף פעולה מצד ההורים (ביחידת הטו"ש בנוגע ל-44% מהקטינים).

- המחסור במענים מותאמים תרבותית צוין בנוגע ל-11% מהקטינים: 5% בלבד מהקטינים היהודים, לעומת 40% מהערבים.

תרומת השירות לקטינים שבטיפולם

כחלק ממטרות המחקר קציני המבחן התבקשו להעריך את תרומת השירות לקטינים שבטיפולם.

הערכה של "תוצאות ביניים" העשויות לאפשר השגתן של התוצאות הסופיות הנדרשות בעבור הקטין

- קציני המבחן העריכו כי 77% מהקטינים הבינו את עבודת השירות "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד". חשוב לציין "תוצאת ביניים" זו, כיוון שהקטינים הופנו לשירות על-פי חוק ולא פנו אליו מרצונם. עובדה זו מחייבת את קציני המבחן להסביר את מטרות השירות והטיפול ולתת מידע על מהלך העניינים הצפוי.
- ל-71% מוטיבציה להשתקם.
- בנוגע ל-59% מהקטינים הוערך כי נוצר קשר של אמון.
- בנוגע ל-42% מהקטינים הוערך כי הם נפגשים עם קצין המבחן מתוך רצון לשנות את מצבם ולהשתקם, ולא רק בגלל חובת ההגעה לפגישות.
- 51% מהקטינים התחרטו וקיבלו אחריות על מעשיהם. לפי תפיסת השירות זהו צעד חשוב ביותר לקראת שיקום.
- בנוגע ל-60% מהקטינים העריכו קציני המבחן כי הם כבר מתקדמים לקראת שיקום.

הערכת תרומת הטיפול בשירות לקטינים

קציני המבחן התבקשו גם לבחור עד שתי תרומות עיקריות שהשירות תרם לקטינים שבטיפולם: בנוגע לכשליש מהקטינים צוינו התרומות: הצבת סמכות, קבלת אחריות של הקטין, הכרה בבעיה על-ידי הקטין וטיפול בקטין. בנוגע לכחמישית מהקטינים קציני המבחן העריכו שתרומתם בחיבור ובתיאום בין גורמי הטיפול השונים.

מתן מענה לצורכי הקטינים

בנוגע לקטינים החטופלים על-פי צו ביחידת הטו"ש, התבקשו קציני המבחן להעריך לאילו מצרכי הקטינים ניתן מענה מלא או חלקי. הדיווח הוא רק לגבי הקטינים שהוערך שיש להם צורך כזה.

- הצורך שלו ניתן מענה בשיעור הגבוה ביותר הוא מציאת מקום מגורים - ל-60% ניתן מענה מלא ול-31% מענה חלקי.

- בערך למחצית מהקטינים ניתן מענה מלא לצרכים הבאים: מציאת מסגרת לימודים או עבודה, סיוע בהתמדה במסגרת, מציאת מסגרת תומכת או טיפולית ועיבוד העברה.
- אבחון לקות למידה הוא הצורך שניתן לו מענה במידה המועטה ביותר - ל-51% מהקטינים לא ניתן מענה כלל, ל-26% ניתן מענה חלקי, ורק ל-23% מענה מלא.
- לצרכים הבאים ניתן מענה חלקי בלבד: ל-75% מבעלי צורך רגשי ול-69% מבעלי צורך של שיפור הקשר עם ההורים והמשפחה.

3 כיווני פעולה

ממצאי המחקר מעלים כיווני פעולה להמשך פיתוח השירות:

1. המשך ריכוז מאמצים לשינוי התפיסה העצמית של הקטינים ותפיסתם את העברה: אף על פי שהמצב הרגשי של הקטינים ועיבוד העברה מהווים כיום מוקדים לעבודה בשירות, יש מקום לחזק, לשכלל ולהעמיק כיוון עבודה זה.
2. חיזוק העבודה סביב העיסוק העיקרי של הקטינים: הגברת היכולת של הקטינים להתמיד במסגרת, בירור מצבים של חוסר שביעות רצון מהמסגרת או תפקוד ירוד בה ומציאת מסגרת מתאימה לקטינים המנותקים.
3. הרחבת העבודה עם הורי הקטינים: הגברת המעורבות של ההורים בתכנון הטיפול בילדם וביישום הטיפול.
4. המשך פיתוח תכניות מטעם השירות: בחינת התכניות מבחינת סוג, היקף ופריסה, כדי להצביע על פערים בין הצרכים למענים הקיימים, כבסיס לפיתוח תכניות חדשות או הרחבת תכניות שהיקפן או פריסתן אינן מספיקות. נוסף לכך, יש צורך בהרחבת התכניות המוצעות לקטינים מהמגזר הערבי ולדאוג להיצע שיאפשר התאמה רבה יותר בין מועדי התחלת התכניות לצורכי הקטינים.
5. עבודה עם שירותים וגורמי טיפול נוספים מחוץ לשירות: המשך חיזוק העבודה עם הגורמים והשירותים מחוץ לשירות וגיוס גורמים נוספים לטובת שיקום הקטינים.
6. תשומת לב מיוחדת לקטינים בעלי לקות למידה או הפרעת קשב וריכוז: העמקת הכשרת העובדים לשם הכרת הנושא והקניית כלים לעבודה

מותאמת עם הקטינים והוריהם. נוסף לכך, יש לבחון יצירת מנגנון הפניה מסודר לשירותים מתאימים לשם אבחון וקבלת טיפול ייעודי בהתאם ללקות וחומרתה.

7. התייחסות לקשיי העובדים כבסיס להדרכות והכשרות, לדוגמה, בנושא דרכי התמודדות עם העדר שיתוף פעולה מצד הקטין והוריו.

4 רשימה ביבליוגרפית

חובב, מ. ועדן, ל. (2008). "שירות המבחן לנוער בישראל - רקע, התפתחות השירות ומגמות לעתיד". בתוך: חובב, מ., מהל, ח. וגולן, מ. (עורכים), מסיכון לסיכוי: התערבויות טיפוליות בנוער עובר חוק ובצעירים במצוקה. ירושלים: הוצאת כרמל, עמ' 51-86.

ליבנה, ח. (2010). "שירות מבחן לנוער: נתונים כללים 2009". ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים, האגף לנוער, צעירים ושירותי תקון, שירות המבחן לנוער.

עדן, ל. (1994). "מערכת תומכת החלטות בשירות המבחן לנוער". בתוך: וזנר, י., גולן, מ. וחובב, מ. (עורכים), עבריינות ועבודה סוציאלית: ידע והתערבות. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, הוצאת רמות, עמ' 85-97.

ציונית, י., ברמן, צ. ובן-אריה, א. (2008). ילדים בישראל 2008: שנתון סטטיסטי. ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד ומכון חרוב.